

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ПЕРВИЙ Геннадій Леонідович

930.1(410.1+73):321.74

АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКА СОВЕТОЛОГІЧНА ІСТОРИОГРАФІЯ
ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ (60-90-ті роки.)

07.00.06. - історіографія, джерелознавство та спеціальні
історичні дисципліни.

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Дніпропетровськ

1997

АВ 39.039

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національній державній гірничій академії на кафедрі українознавства та політології

Науковий керівник: Доктор історичних наук, професор БОЛЕБРУХ Анатолій Григорович, Дніпропетровський державний університет, декан історичного факультету

Офіційні опоненти: Доктор історичних наук, професор ПІДГАСЬЦЬКИЙ Віталій Васильович, Дніпропетровський державний університет, професор кафедри історіографії та джерелознавства
Кандидат історичних наук, доцент БРИТАН Володимир Терентійович, завідувач кафедри історії та українознавства

Провідна установа: кафедра історіографії, джерелознавства та археології Харківського державного університету

Захист відбудеться "24" листопада 1997 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.03.01.15. при Дніпропетровському державному університеті за адресою: 320625, м. Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 72, ауд. 307.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Дніпропетровського державного університету за адресою: 320050, м. Дніпропетровськ, вул. Казакова, 8.

Автореферат розісланий "24" листопада 1997 року

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

Тутік Л.С.

ЛІНБ України ім.В.Стефаніка

00737658 (-)

Загальна характеристика роботи.

Актуальність дослідження. Визначення тематики даного дисертаційного дослідження відбувалося в специфічній політичній, ідеологічній та науковій ситуації. Проблеми соціалістичної політичної системи, політичної структури суспільства радянського періоду після бурхливих подій 90-х років - розпаду СРСР, виникнення самостійних суверенних держав, з назв яких зникло визначення "соціалістична", - все рідше стають об'єктом наукового дослідження, але вони все частіше стають предметом політичних спекуляцій у гострій політичній та ідеологічній боротьбі, що охопила сучасне суспільство. Немало сприяла цьому факту невідповідність реаліям сьогодення панівних донедавна догматизованих ідеологічних схем і давня практика (яка ще й досі інколи зустрічається в науковому середовищі) не звертати увагу на конфліктні, проблемні та суперечливі періоди історії радянського суспільства, або давати їм виключно позитивну чи виключно негативну оцінку. Лише за умови всебічного освоєння, об'єктивного, критичного осмислення та використання доробку попередніх поколінь можливий прогрес у науковій сфері, соціально-політичній та культурній галузях життя суспільства.

Свого часу в радянській суспільно-політичній літературі приділялося достатньо уваги критичному огляду советологічних концепцій. Однак ставлення до робіт західних вчених залежало від ступеню наближеності їхніх висновків до сталих оцінок історичних явищ та подій, що утвердилися в радянській історіографії. Тому західний науковий досвід сприймався виключно негативно. Останнім часом оцінка советології суттєво змінилася, відбулася відмова від багатьох колишніх стереотипів. Але стала помітною інша крайність, коли все, що виходило з-під пера західних дослідників, сприймається як беззаперечна істина.

Наукова новизна дисертаційної роботи у спробі комплексного дослідження на базі нових підходів (неупередженого наукового аналізу, подолання крайнощів попередніх методів дослідження - некритичного відкидання советологічного досвіду і також некритичного постулювання цього ж досвіду) широкого спектру

концепцій, теорій та моделей радянської політичної системи та політичних процесів в СРСР в советологічній історіографії 60-90-х років. При цьому певною мірою підводяться підсумки вивченню даної тематики в працях дослідників попереднього періоду, використовуються існуючі досягнення в цій сфері. Проведений історіографічний аналіз дозволяє висвітлити важливий етап у формулюванні та дослідженні даної проблематики та методів її розв'язання.

У роботі піддано науковому аналізу значний обсяг історіографічних джерел, особливо нових публікацій советологів в зарубіжних, російських та українських виданнях. Завдяки цьому стало можливим більш адекватне висвітлення позицій зарубіжних науковців стосовно політичних процесів у Радянському Союзі 60-х - 90-х років та їх еволюція.

Широко залучений комплекс наукових праць, що мали гриф "для службового користування".¹

Хронологічні межі дисертації обіймають період 1960-поч.1990-х років. При їх визначенні були враховані вже існуючі в історичній науці варіанти періодизації історії радянського суспільства. Нижня межа дослідження співпадає з певними змінами в розвитку советології (помітне зростання чисельності наукових кадрів, збільшення випуску друкованої продукції). Верхня межа - розпад СРСР, заборона КПРС законодавчим актом, ліквідація в колишніх соціалістичних республіках радянської влади як основи державного устрою, незворотні політичні реформи по трансформації закритого суспільства в відкрите і демократичне.

Стан наукової розробки проблеми. В радянський період було написано немало праць історіографічного характеру. До середини 70-х років була надрукована

---

¹ Борьба двух мировоззрений: критический анализ теории и практики антисоветской пропаганды. М., 1988; Советский Союз глазами буржуазных советологов. М., 1987. - Ч.1. - вып.1.; Современные антикоммунистические центры в США. (информ. материалы). М., 1975. - Ч.1; Буржуазная советология в системе идеологической борьбы. (науч. - аналитич. обзор) Алма - Ата, 1986; Критика современных советологических концепций: "Смена парадигм" буржуазной советологии как проявление общего кризиса антикоммунизма. Алма-Ата, 1985.

значна кількість робіт з критики советологічних "фальсифікацій" - В.М. Орлова, Ф.Х.Гумерова, А.Л. Маршака, В.Ф. Шевченка, Ю.К. Малова, В.А. Молибощка та ін.² Автори охопили значне коло проблем, які розглядали зарубіжні советологи: політична система соціалізму та її складові елементи, роль і місце КПРС в суспільстві та політичній системі, політичні процеси на різних етапах розвитку соціалістичної системи. Загалом критика немарксистських "фальсифікацій" набула систематичного характеру і займала значне місце в галузі гуманітарних наук. Але практично всім роботам періоду 1960 - першої половини 70-х років були властиві серйозні теоретичні і методологічні недоліки, які суттєво знижують їх наукову вартість.

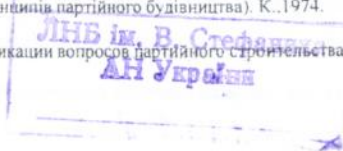
Цим працям властива загалом некоректна критика, безапеляційна аргументація, яка не передбачала полеміки. Радянські вчені часто вживали ненаукову лексику з метою образити опонента. Домінували такі визначення як "підла брехня", "відверті наклепи", "відверта фальсифікація" тощо. Роботам з "критики фальсифікацій" була притаманна тенденція полемізувати не з окремими вченими, а з усією советологічною наукою взагалі, коли позиції окремих авторів висвітлювалися вкрай побіжно і зневажливо.

В другій половині 70-х років були опубліковані роботи В.Л.Савельєва, М.Х.Фарукшина, В.А.Молибощка, де з"вляються вказівки на дві течії або тенденції у західній советології.³ Загальний критичний тон публікацій не змінився, але вчені

---

² Малов Ю.К. Ленинские принципы демократического централизма и его "критики". // Вопросы истории КПСС.- 1971.- №6.- С.72-83; Молибощко В.А. Против буржуазных фальсификаций роли КПСС в коммунистическом строительстве. М.,1972; Маршак А.А. Против фальсификации ленинского принципа демократического централизма. XXIV съезд КПСС и актуальные проблемы научного коммунизма. М.,1973.- С.238-254; Критика буржуазной историографии советского общества. М.,1972; Шевченко В.Ф. Выгальки фальсификаторів і життя: (Критика сучасних буржуазних і опортуністичних перекичень ленинських принципів партійного будівництва). К.,1974.

³ Молибощко В.А. Критика буржуазной фальсификации вопросов партийного строительства КПСС. Минск, 1977;

помітили наявність в советологічних публікаціях різних, часто протилежних точок зору на більшість досліджуваних проблем. Було встановлено, що серед советологічних публікацій існує принаймні дві течії - "консервативна" і "ліберальна", причому "ліберальна" течія відзначалася більш лояльним ставленням до радянського режиму. Однак особливості методології "критики фальсифікацій" не дали змоги об'єктивно оцінити принциповість розбіжностей між цими течіями, оскільки радянські автори цілком відкинули советологічний досвід вивчення радянської політичної системи і з "ліберальних" позицій також.

Останнім часом публікуються роботи на нових теоретичних засадах, але вони мають вигляд стислих бібліографічних оглядів вступних частин дисертаційних досліджень, або викладу советологічних концепцій деяких аспектів даної тематики. До них належать статті Ю.І.Ігрицького, М.В.Загладіна, М.Х.Фарукшина та А.М.Юртаєва, дисертаційні роботи Н.Л.Ларионової, О.І.Орачової та ін. (4)⁴ В цих працях усунуті основні вади методології попередніх періодів - некритичність, образливість полеміки тощо. В умовах припинення ідеологічного протистояння історіографічний аналіз советологічної тематики базувався на загальнонаукових принципах - поважливому ставленні до опонента, об'єктивній, конструктивній критиці. З визначення советологічних праць було знято тавро "фальсифікація", але дослідження советології на нових теоретичних засадах лише починається. Ще не опубліковано комплексної праці історіографічного характеру з советологічних досліджень політичної системи СРСР доперебудовного періоду.

---

⁴ Ігрицький Ю.І. Советология в меняющихся условиях. // МЭМО.- 1988.- №12.- С.52-61; Загладин Н.В. Тоталитаризм и демократия: конфликт века. // Кентавр. - 1993.- июль-август; Фарукшин М.Х., Юртаев А.Н. От культуры конфронтации к культуре диалога. // Полис. - 1992. - №3; Ларионова Н.Л. Американская советология о перестройке в Советском Союзе и принципах нового политического мышления. 1986-1991: Дисс. ... канд. ист. наук. М., 1992; Орачева О.И. Эволюция советской политической системы 1953-1964 в зарубежной историографии. Дисс. ... канд. ист. наук. Пермь, 1993.

Таким чином, дослідження кола проблем розвитку советологічної науки вперше стає предметом комплексного історіографічного дослідження з нових методологічних позицій.

Об'єктом даного дисертаційного дослідження виступає советологічна немарксистська англо-американська історіографія 60- початку 90-х років ХХ ст.

Предметом дослідження є процес становлення основних советологічних концепцій і методів дослідження, теорій та моделей радянського суспільства.

Метою дисертаційної роботи є історична реконструкція, дослідження та осмислення процесу становлення основних напрямків та концепцій советологічної науки, вивчення основних теоретичних та методологічних принципів наукового аналізу, а також оцінки ключових проблем політичної системи СРСР та процесів, що в ній відбувалися у 60-і - 90-і роки.

У відповідності до мети визначається наступний комплекс дослідницьких завдань:

- визначення основних існуючих концепцій щодо характеру політичної системи та політичних процесів, що в ній відбувалися;
- висвітлення еволюції поглядів на політичні процеси радянського суспільства та характеристику політичної системи в советологічній історіографії досліджуваного періоду;
- визначення розбіжностей у підходах до радянської політичної системи серед зарубіжних вчених та причин цих розбіжностей;
- дослідження напрямків еволюції домінуючих в західній історіографії концепцій та теоретичних схем й визначення чинників, що спричинилися до цього;
- аналіз історіографічних надбань советології даного періоду і ролі, що вони відігравали в подальшому у розробці даної проблематики.

Методологічна основа дисертаційної роботи. Специфіка даної дисертаційної праці обумовила застосування різномірних методів дослідження. Головним

методологічним принципом автор вважав принцип об'єктивності та історизму в історіографічних дослідженнях.

Серед методів наукового аналізу пріоритет віддавався проблемно-хронологічному методу, але в процесі дослідження використовувалися також історико-порівняльний та історико-генетичний методи.

Важливим методологічним принципом аналізу західної советології став диференційований підхід до різних шкіл та напрямків, що витікають з розуміння зарубіжної історіографії не як єдиного моноліту, а як складного, часом навіть суперечливого явища.

Джерельна база дослідження. Робота над даним дисертаційним дослідженням виявила необхідність залучення досить широкого кола джерел. Задля усвідомлення специфіки джерельної бази цієї праці видається необхідним виділити декілька їх рівнів.

Перший і основний рівень склали понад 200 праць советологів різних напрямків та спеціальностей: істориків, політологів, економістів, соціологів та ін.⁵

Другий рівень становлять історіографічні праці як вітчизняного так і зарубіжного походження, та відповідні огляди в інших історичних дослідженнях.⁶ До третього ж рівня можна віднести комплекс партійних та державних документів (матеріали партійних з'їздів, постанови уряду, програма КПРС, довідники

⁵ Brzezinski Z. Ideology and power in Soviet politics. New York, 1962; Daniels R. The nature of communism. New York, 1962; Meyer A. The Soviet political system: An interpretation. New York, 1965; Remington T.F. The truth of authority. Ideology and communication in the Soviet Union. Pittsburg, 1988; H.G. Skilling Interest groups and communist politics revisited. // World politics. - 1983. - N.1.

⁶ Основні з них: Whitefield A. Into the dark: Hannah Arendt and totalitarianism. Philadelphia, 1980; Inkeles A. Models and issues in the analysis of soviet society. // Survey. - 1968/ - July; Almond G., Roselle L. Models fitting in communist studies. In: Politics and the Soviet system.: Essays in honour of F.C. Barghoorn. Lnd., 1989; Тоталитаризм: что это такое? исследование зарубежных политологов [Сб. статей, обзоров, рефератов, переводов] . М., 1993; Зарубежная историография социально-политического развития СССР. Сб. науч. тр. М., 1990.

партійного працівника та інші збірники документів) що регламентують основні положення політичної системи, взаємодії її складових елементів.⁷

Основними серед історіографічних джерел дослідження є:

- спеціальні праці, присвячені вивченню політичної системи СРСР в цілому та політичних процесів в ній зокрема⁸;
- монографії та статті, що торкаються даного періоду в контексті більш широкого охопту досліджуваних проблем⁹;
- загальні роботи довідкового, енциклопедичного характеру, орієнтовані на популяризацію советологічної літератури¹⁰.

Основні положення, що виносяться на захист:

- аналіз тоталітарної концепції довів, що вона була панівною в советологічних дослідженнях 1960-90-х років, але протягом всього досліджуваного періоду піддавалася гострій та обгрунтованій критиці з боку самих советологів, а значна частина західних дослідників радянської політичної системи взагалі відмовилися від неї, намагаючись знайти їй гідну заміну.
- тоталітарна концепція протягом всього досліджуваного періоду зазнавала постійних корекцій з метою пристосувати її до реалій соціалістичного суспільства, що поступово трансформувалося в результаті реформ 50-60-х років.

---

⁷ Программа Коммунистической партии Советского Союза: Новая редакция. Принята XXVII съездом. Минск, 1986; КПСС о профсоюзах.: [Сб. документов.]. М., 1982; Справочник партийного работника. М., 1961 - 1984. Вып. 3 - 24; КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. М., 1972, 1978. В 12 тт. Т. 10 - 12.

⁸ Soviet politics: The dilemma of power. Cambridge, 1960; Mc Oley M. Soviet politics. 1917 -1991. Oxford, 1992; G. Hough, M. Feinsod. How the Soviet Russia is governed. Cambridge, 1979.

⁹ White S. Communist political system. New York, 1982; Solomon P. Soviet criminologists and criminal policy: specialists in policy-making. New York, 1978; Holmes L. Politics in the Communist world. Oxford, 1986.

¹⁰ The Soviet Union (Ed. by S. Dillier). Washington, 1990; Wilczynski G. Encyclopedian dictionary of Marxism. Socialism and Communism. Lnd., 1981.

- окрім тоталітарної, в советологічних дослідженнях активно використовувалися і інші концепції зарубіжної політичної науки - авторитаризму, плюралізму, конвергенції тощо.

- поява концепцій, що розроблялися для аналізу демократичних суспільств (авторитарної концепції, концепції плюралізму, конвергенції) дали змогу суттєво збагатити методичний потенціал советологічних досліджень.

Теоретичне значення дисертації в тому, що були використані нові підходи в дослідженні советологічного досвіду вивчення політичної системи СРСР та інших соціалістичних режимів, а саме - неупереджений погляд на советологічні методи та теоретичні висновки; критична характеристика основних концепцій та теорій советологічної науки. До наукового обігу введено значну кількість нових джерел, в тому числі і найновіших.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані в подальшому вивченні історії політичної системи тоталітарного режиму, створенні праць з історії советологічної науки та історіографії західної немарксистської советології, при розробці і викладанні відповідних спецкурсів та проведенні семінарів з політичної історії держав Східної Європи ХХ ст., політології, соціології, історії держави і права.

Апробація дослідження. Основні положення і висновки дисертації були апробовані автором в трьох статтях, на Міжнародній і двох Всеукраїнських наукових конференціях, в матеріалах хрестоматії з політології.

Дисертація обговорена на засіданні кафедри українознавства та політології Державної гірничої академії України.

Структура роботи орієнтована на досягнення мети та завдання дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів та висновків. Загальний обсяг роботи - 155 сторінок. До дисертації додано: примітки, перелік використаних джерел та літератури.

Зміст роботи.

У вступі обґрунтовуються актуальність та наукова новизна теми дисертаційного дослідження, характеризується ступінь її наукової розробки, визначаються об'єкт, предмет, мета, завдання та хронологічні межі дослідження, стисло проаналізована його джерельна база, окреслена методологічна основа дисертації.

Перший розділ - "Хрущовська відлига в поглядах англо-американських советологів" - присвячений дослідженню розвитку в даний період тоталітарної концепції, напрямків наукового пошуку щодо її вдосконалення та пристосування до аналізу соціалістичного суспільства після Хрущовських реформ, а також першим спробам критики цієї концепції з боку деяких радикально настроєних советологів. Зосереджена увага на появі в советологічних дослідженнях теорій та моделей, побудованих на засадах біхевіористських теорій та застосуванні в наукових працях нових теорій та моделей - конфлікту, груп інтересів та прийняття рішень.

Незважаючи на те, що тоталітарна концепція має тривалу історію, розробка основних положень та уніфікація тлумачення її сутності припадають на другу половину 50 - першу половину 60-х років і пов'язані, насамперед, з іменами Х.Арендт та З.Бжезинського і С.Фрідріха.¹¹ Ними ж встановлені причини виникнення такого соціально-політичного феномену як тоталітаризм; сформульовані критерії, за якими будь-яка політична система може вважатися тоталітарною та ін.

Основні положення тоталітарної концепції були підтримані переважною більшістю советологів - Р. Конквестом, Д. Решетаром, А. Інкельсом та ін.¹²

---

¹¹ Arendt H. Totalitarianism. NY., 1956; Friedrich S., Brzezinski Z. Totalitarian dictatorship and autocracy. NY., 1962.

¹² Reshetar J. The Soviet policy. Government and politics in the USSR. NY., Toronto, 1970; The Soviet Political system. [Ed. by R.Conquest.]. NY., Toronto, 1968; Inkeles A. Social change in Soviet Russia. Cambridge, 1968.

В межах тоталітарної концепції дослідники активно застосовували різні методи та підходи. Так, розробка бюрократичного методу в совтологічних дослідженнях, що активно використовувався совтологами протягом всього досліджуваного періоду, припадає саме на 60-ті роки і пов'язаний з іменем А. Майєра.¹³ З тоталітарною концепцією пов'язаний також метод кремлінології, який активно розроблявся в цей період М.Татю.¹⁴ Значного поширення набув порівняльний метод дослідження радянської політичної системи, причому порівняння було покликане показати антидемократичний характер радянської політичної системи на протигагу демократичній західній.¹⁵

Але практично відразу з появою більш-менш деталізованих положень тоталітарної концепції, орієнтованих, насамперед, на дослідження радянської політичної системи як єдиної на той час існуючої з трьох "класичних" тоталітарних режимів - італійського, германського та радянського, виникає і потреба в її модернізації.

А. Кассоф зазначав, що радянська система достатньо реформована у 1950-ті роки і тепер має отримати інші визначення - тоталітаризм без терору, адміністроване суспільство тощо.¹⁶ Б. Мур, Г. Алмонд, Д.Белл та ін. також вважали, що в умовах поступової трансформації режиму в СРСР в бік пом'якшення політичного терору та ліквідації інших найбільш одіозних проявів сталінщини, вживання тоталітарної концепції в повному обсязі вже неможливо.¹⁷

Деякі совтологи взагалі відмовилися від ставлення до радянської політичної системи як до тоталітарного режиму через принципові зміни останньої. Так,

¹³ Meyer A. The Soviet Political System. An interpretation. NY., Toronto, 1965.

¹⁴ Tatu M. Power in Kremlin. NY., 1964.

¹⁵ Brzezinski Z., Huntington S. Political power USA / USSR. NY., 1963.

¹⁶ A.Cassof Totalitarianism without terror. NY., 1968.

¹⁷ See. G.Almond, L.Roselle. Models fitting in communist studies. In: Politics and the Soviet system.: Essays in

А.Інкелес запропонував три моделі: тоталітаризм, модернізація, розвиток, стверджуючи, що радянському режиму 60-х років притаманні риси всіх трьох моделей, тобто не можна говорити лише про тоталітарний його характер.¹⁸ Дж.Хаф, С.Коен та ін, спираючись на концепції конвергенції, взагалі прагнули відмовитися від тоталітарної концепції.¹⁹

Наприкінці 60-х років в советології з'являються нові моделі та теорії, що ґрунтувалися на базі біхевіористських підходів. Це, насамперед, теорія "груп інтересів" Х.Г.Скіллінга та теорія груп М.Фейнсода.²⁰ Але послідовна критика тоталітарної концепції на базі біхевіористських підходів стане визначальним чинником наступного періоду в розвитку советології.

Другий розділ - "Зарубіжні советологи про характер і напрямки політичних процесів в СРСР у 70 - першій половині 80-х років" - присвячений розгляду нових концепцій, що були створені на протигагу тоталітарній, насамперед ті, які виникли на базі теорії конвергенції - авторитарна та інші.

Послідовна критика советологами тоталітарної концепції хоча і не привела до повного її заперечення, але дала поштовх до пошуків іншої універсальної концепції, здатної замінити тоталітарну. Найбільш вірогідною заміною на думку Х.Скіллінга, С. Ловенталя та ін. мала стати концепція авторитаризму.²¹

В межах концепції в советологічних дослідженнях з'явився цілий ряд нових методів дослідження, запозичених з політологічних та соціологічних студій демократичних режимів, хоча і з певним застереженнями стосовно кореляції методу

¹⁸ Inkeles A. Models and issues in the analysis of Soviet Society. // Survey. - July. - N.60. - 1968.

¹⁹ Подробнее о теории конвергенции см. Кузнецов В.В. Трансформация общественно-политической системы СССР в американской историографии послевоенного периода. Дисс. ... канд. ист. наук. М., 1992.

²⁰ M. Feinsod. How the Soviet Russia is ruled. Harvard, 1967; G. Skilling. Groups in Soviet politics. In: Interest groups in Soviet politics. / Ed. by Skilling and Griffith./ Princeton, 1971.

²¹ Skilling H. Interest groups and communist politics revisited. // World politics. - 36:1. - Oct. 1983. - P.13; Cohen S. Sovieticus: American perception and soviet realities. NY. - 1985.

щодо менш демократичної політичної системи - теорії прийняття рішень, теорії груп інтересів та теорії еліт.

Теорія еліт, однак, швидко трансформувалася для советологів не тоталітарного напрямку у проблему номенклатури радянської системи.

Друга половина 70 - перша половина 80-х років призвели до наростання в советологічних працях не тоталітаризму, викликаного як наростанням консервативних тенденцій у політичному житті західних держав, так і помітною стагнацією політичного режиму, припинення процесу політичних реформ в СРСР.

Третій розділ - "Основні советологічні теорії характеру політичної системи СРСР у період перебудови і здатності її до ефективного реформування" - присвячений аналізу основних концепцій до характеру радянської політичної системи, сутності та напрямків розпочатих реформ.

Спочатку реакція советологів на початок перебудови була надзвичайно скептична. По-перше, тривала не тоталітарна хвиля в теоретичних пошуках, а, по-друге, советологи були свідками кількох реформ повоєнного періоду, які завершилися або повною невдачею, або половинчастими результатами. Але поступово, коли перебудова почала набирати оберти, переходячи з економічної сфери в політичну, а згодом і в нове політичне мислення в зовнішній політиці, ставлення багатьох зарубіжних дослідників до курсу реформ Горбачова ставало все більш прихильним, зростала впевненість у незворотньому характері реформ.

Певним чином захопленість політичними процесами в СРСР поступово почала поступатися місцем занепокоєності наростаючими труднощами перебудовчих процесів, помітною структурною кризою радянського суспільства. Першими ці загрозливі явища помітили представники тоталітарного напрямку в советологічних дослідженнях - З. Бжезинський, Р. Пайпс та ін.²² Вони передбачали єдиний вихід для успішних реформ політичної системи соціалізму - повний розпад,

²² Brzezinski Z. The Grand Failure. The birth and death of communism in the 20-th century. NY., 1988: Mc Oley.

ліквідацію політичних структур соціалістичного суспільства і припинення соціалістичного експерименту взагалі.

В цьому плані вони вступили в дискусію з прихильниками нетоталітарних концепцій - С. Коеном, Р. Саквою та ін. вченими, які бачили перспективу в успішному реформуванні існуючої системи без принципових структурних змін. Нетривала дискусія завершилася повною перемогою "тоталітаристів", особливо після подій 1991 р. та розвалу СРСР на окремі суверенні держави.

Неочікуване багатьма советологами розв'язання драматичного питання про характер радянських політичних реформ для багатьох з них означав серйозну теоретичну кризу, хоча проблема прогнозування подальших напрямків розвитку подій залишається досить гострою, щоб поставити всі крапки над "і" в цьому тривалому диспуті.

У висновках підведені основні підсумки дослідження.

- на підставі наукового аналізу автор стверджує, що у вказаний період дослідницькі інтереси советологів концентрувалися на тих чи інших сторонах політичної системи СРСР - якщо для 60-х років принципово важливо було визначити характер пореформеної системи, то в 70-ті роки більшість дослідників звернулися до вивчення політичних процесів в СРСР, а на початку 90-х років проблема теоретичної характеристики системи знову постала на порядок денний.

- визначені щонайменше два періоди розвитку советологічної думки, коли пануючою концепцією була тоталітарна - 1960-ті роки і друга половина 70-х - початок 80-х років; початок 1970-х можна розглядати як період співіснування тоталітарної та нетоталітарних концепцій, і нарешті, на початку 90-х років виникає цілий спектр позицій, коли тоталітарна концепція на деякий час замінюється на конвергенціоністські, а потім в працях більшості дослідників повертається знову.

- теоретична дискусія навколо тоталітарної концепції в советології збагатила методологічну базу советологічних досліджень, оскільки для аргументації своїх положень автори широко використовували нові теорії та моделі, які існували в західній політичній науці.

- сучасна політологічна наука змушена визнати, що советологічний аналіз радянської політичної системи в багатьох аспектах більше відповідав реальній дійсності, аніж теорії та моделі запропоновані радянською наукою.

- активне використання передових методів політичного дослідження радянського політичного режиму не може не передбачати уважного вивчення советологічного досвіду, об'єктивного та критичного аналізу провідних советологічних концепцій.

Основні положення дисертації викладені у наступних публікаціях автора:

1. Основные направления современной немарксистской политологии. // Политология. (Учеб. пособие). К., 1990, С.163-186, (1,3 др. арк.);

2. Должен ли историк заниматься "неактуальной" тематикой. // Гуманитарный вестник ДГИ. Днепропетровск, 1993, С.15-17, (0,3 др. арк.);

3. Советология в рамках отечественной украинистики. // Гуманитарный вестник. (досвід, проблеми, перспективи). Дніпропетровськ, 1994, Вип. 12., С.61-63 (0,2 др. арк.);

4. Поняття еліти у советологічній історіографії. Матеріали та тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції "Інтелігенція: суть, історичні долі, перспективи". Дніпропетровськ, 1996, С.160-161, (0,2 др. арк.)

5. Англо-американські советологи про походження тоталітаризму в СРСР. // XX століття - століття революцій. Матеріали та тези доповідей та повідомлень Всеукраїнської наукової конференції Дніпропетровськ, 1997, С.152-156, (0,4 др. арк.);

6. Попова Л.А., Первий Г.Л. Проблеми влади в працях А. Дж. Тойнбі // Влада в Україні: історія та сучасність. Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції Дніпропетровськ, 1994., С.92-94, (0,2 др. арк.)

ПЕРВИЙ Г.Л. Англо-американська советологічна історіографія політичних процесів в Радянському Союзі (60-90-ті роки). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 - історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Дніпропетровський державний університет, Дніпропетровськ, 1997.

Захищається текст дисертації, в якій досліджуються основні советологічні концепції політичної системи СРСР, напрямки та тенденції їх зміни та вдосконалення. Розглядаються причини появи тієї чи іншої теорії чи моделі радянської політичної системи, місце та роль тоталітарної концепції в советологічних дослідженнях. Основні положення дисертації викладені в шести наукових публікаціях загальним обсягом 2,6 др. арк.

Ключові слова: советологія, тоталітарна концепція, теорії груп інтересів, політична боротьба, советологічна модель, елітарні теорії, перебудова.

ПЕРВЫЙ Г.Л. Англо-американская советологическая историография политических процессов в Советском Союзе (60-90-е гг.).- Рукопись.

Дисертація на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06. - Историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины. Днепропетровский государственный университет. Днепропетровск, 1997.

Защищается текст диссертации, в которой исследуются основные советологические концепции политической системы СССР, направления и тенденции их изменения и усовершенствования. Рассматриваются причины появления той или иной теории или модели советской политической системы, место и роль тоталитарной концепции в советологических исследованиях. Основные положения диссертации изложены в четырех научных публикациях общим объемом 2,6 печ. листов.

Ключевые слова: советология, тоталитарная концепция, теории групп интересов, политическая борьба, советологическая модель, элитарные теории, перестройка.

Perviy Gennady. English - American Historiography of the political processes in the Soviet Union (60 - 90-th years).

Disertation for receiving the candidate's degree in historical sciences, speciality - 07.00.06 - Historiography, source studies and special historical disciplines. Dniepropetrovsk State University. Dniepropetrovsk, 1997.

In the text of the supporting thesis the author presents the investigation of the main sovietological conceptions of the soviet political system, directions and tendencies in their changes and improvements. There are considering reasons of using different theories and models of the soviet political system, role and place of the totalitarian conception in sovietologists researches. The fundamental statements of the supporting thesis are given in six scientific publications.

Key words: sovietology, totalitarian conception, interest groups' theory, political struggle, sovietological model, elites theories, restructuring.

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'J. J. J.', located in the lower right quadrant of the page.

Редакционно – издательский комплекс НГА Украины

Подписано в печать 20.11.97   Формат 30 x 42/4.

Бум. Роллх. Ризография. Усл. печ. л. 1,0.

Уч. – изд. л. 1,0. Тираж 100 экз. Заказ № 21-р

Бесплатно.

320600, ГСП, Днепропетровск –27, просп. К. Маркса, 19

430985

AB 39039

AB 39039